
Jiří Pešek: Když nebudeme dějinám rozumět, tak se nám budou opakovat

Rok 2018 je rokem hned několika kulatých výročí. Máme tu nejen připomenutí vzniku republiky 1918, ale také Mnichov 1938, únor 1948 a srpen 1968. Promluvili jsme u této příležitosti s [profesorem Jiřím Peškem](#), který se odborně věnuje mezioborovým problémům kulturních a sociálních dějin, dějin umění, dějin dějepisectví, dějin školství a vzdělanosti, dějin měst, a to v období 16. až 20. století v českých zemích a střední Evropě, a také moderním německým dějinám. Výsledkem je rozsáhlý rozhovor o postavení Prahy po vzniku nové republiky, jejím politickém, kulturním a sociálním životě a v neposlední řadě o významu ostatních historických výročí. Přejeme zajímavé a inspirativní čtení!

Praha hlavním městem nového státu Konference Praha v obnoveném státě – zemská metropole hlavním městem nové republiky se věnuje rozvoji Prahy v období 1918–1938. V roce 1918, po vzniku republiky, se Praha stala hlavním centrem politickým, centrem vzdělanosti, kultury. Byla na to Praha připravená?

Praha na to byla a nebyla připravená, jak už to tak bývá. Praha je unikátní mezi evropskými hlavními městy tím, že roli metropole plní už minimálně od 10. století, a to vlastně nepřerušeně. Ale je to hlavní město Čech, hlavní město českého státu, hlavní město zemí koruny české. Samozřejmě, v období po obnoveném zřízení zemském a zejména po rakouských centralizačních reformách, které se v 18. století rozjely za Marie Terezie, za Josefa II. a potom pokračovaly dost drasticky i za Františka I. a pod dohledem knížete Metternicha, Praha postupně do jisté míry degradovala z residence panovníka na úroveň provinciálního hlavního města. To se v druhé půlce 19. století zejména od 60. let, kdy se v Rakousku etablovala ústavnost a kdy se česká národní společnost začala i politicky prosazovat (to zase přivedlo k životu samozřejmě německou složku obyvatelstva Čech), začalo měnit.

Mezinárodní konference: Praha v obnoveném státě – zemská metropole hlavním městem nové republiky

V Praze přelomu 19. a 20. století sídlila mimo jiné hromada zahraničních konzulátů, působily tu dvě univerzity (česká a německá), dvě polytechniky, řada dalších vysokých škol. Byla tady síť divadel, která byla unikátní svojí hustotou a diferenciací repertoáru. Praha podle toho, co dneska víme, byla druhým nejvýznamnějším velkoměstským centrem celé monarchie. Samozřejmě s odstupem za imperiální Vídní, protože do té se investovalo a tam směřoval i transfer prostředků, nejrůznějších sbírek, knihoven a podobně. Praha byla samozřejmě také sídlem místodržitele, sídlem zemského sněmu, který hrál velkou roli v rozhodnutích o vnitřní české politice a na který velmi často zapomínáme: řešil celou řadu podstatných otázek. Někdy problematicky, protože se v něm ať už národní nebo sociální zájmy střetaly a křížily, a to ne vždy úplně jednoduše, ale byla to skutečně politická platforma, která byla významná. Tohle vše sídlilo v Praze a v tomhle Praha uměla chodit.

Připomenu, že Praha dlouho nebyla sjednocené velkoměsto, tak jak ho známe my. Proces, který probíhal už od půlky 19. století a pak od 70. let a vrcholil na přelomu století, postupně připoutal k vnitřní Praze, která byla relativně malá a „obklíčená“ věncem přinejmenším formálně samostatných předměstí, která dokonce z části měla status samostatných měst, celé její zázemí. Některým „městům“ se do spojení dlouho nechtělo, jiná si kladla různé finanční podmínky. Praha situaci řešila tím, že s nimi uzavírala velmi pragmaticky jednu smlouvu o přistoupení do aglomeračního svazku za druhou.

Problém byl, že tady byl soubor smluv, kterému se vymykaly královské Vinohrady, které nechtěly být součástí Prahy z důvodů v principu zájmů vinohradské stavitelské a podnikatelské loby.

Tyto smlouvy ale nebyly posvěceny zemským zákonem. Byly uzavřeny, byly dokonce i konzumovány, to znamená – tam kde se Praha zavázala, že zaplatí ty či ony dluhy za připojené obce, že tam protáhne tramvaj, že tam postaví nějaké účelové stavby, tam se platilo a stavělo. To vše běželo, ale bylo potřeba, aby se ten soubor celé řady smluv dostal na vyšší úroveň zemským zákonem, se kterým sice ochotně souhlasila Vídeň, ale který z nejrůznějších důvodů blokovala německá část zemského sněmu. Když potom v roce 1913 došlo ke generální blokádě zemského sněmu, a ten se už nescházel, Annenskými patenty ta situace přešla do stavu trvalého provizoria. Potom začala válka a spojení pražské aglomerace tak vlastně zůstalo na půl cesty. Když válka skončila nebo se chýlila ke svému konci, tak už bylo i těm vinohradským jasné, že musí přistoupit, protože obce mohly v katastrofálních podmínkách druhé poloviny první světové války přežít jenom ve velmi intenzivní spolupráci.

To je z dnešního pohledu až nepředstavitelné, jak těžké zásobovací, energetické a zdravotní problémy tehdy panovaly. To je samostatná tematika, která je dnes už zkoumaná, zpracovávaná, ale ke které se budeme muset stále znovu vracet. Z tady toho zhroutil funkčních struktur vyvstává jedna významná linie vzniku naší republiky. V té chvíli se zdálo, že bude potřeba nově vše etablovat, a to se potom stalo zákonem z roku 1920 o velké Praze, který vstoupil v platnost k počátku roku 1922. Nicméně tady ta aglomerace, která měla v roce 1921, když bylo sčítání lidu asi 670 tisíc obyvatel, byla jedno z největších velkoměst střední Evropy. Svým rozsahem to bylo město, které jednoznačně odpovídalo statutu hlavního města republiky.

Nicméně, když republika vznikla a etablovala se, tak se teprve ukázalo, kolik je potřeba ministerstev, úřadů, ambasád, bank, nemocnic, obytných čtvrtí i náboženství a tak dále. To znamená, najednou tady byl ohromný tlak na to stavět a přestavovat staré paláce, adaptovat. Praha se vlastně v této chvíli ponořila do ohromného stavebního boomu, který ji vydržel celé meziválečné období, dokonce i přes velkou krizi, a který ji v roce 1941 dotáhl na milionovou hranici. Během jedné lidské generace se Praha zvětšila o polovinu a samozřejmě se z ní stalo město skokem daleko modernější, než jaké bylo v roce 1918. Vyčerpané válkou, unavené, neopravené, ale v každém případě, když republika začala, tak nebylo lepšího města, kde by taková republika mohla mít své sídlo.

Obyvatelstvo Prahy na počátku republiky

Co se týká složení obyvatelstva Prahy – kdo vlastně v Praze žil a kde?

Praha byla samozřejmě městem Čechů a Němců, to víme. Jenom si tak nějak ne vždy uvědomujeme, jak rychle se zmenšovala ta německá menšina. Ještě když byly první volby po tom, co Franz Josef kdysi vyhlásil ústavnost, tak Němci zažili skutečný šok, že v tomto německém městě můžou vyhrát Češi, protože Češi byli ještě po půlce 19. století vnímáni jen jako služky, podomci, nádeníci. Najednou se ukázalo, že tady je česká střední vrstva, která se notabene umí politicky docela dobře artikulovat a prezentovat. Po tom se to začalo velmi výrazně měnit, prostě proto, že Praha už tehdy rostla masivním přistěhovalectvím a ve městě se skupiny obyvatel přesouvaly i prostorově.

To bylo dáno i tím, že některé čtvrti jako byla takzvaná pátá čtvrť – Josefov, židovské město – byly dlouhodobě ve stavebně hygienickém katastrofálním stavu. To se zákonem z roku 1893 o asanaci podařilo zrušit. Podařilo se to vyřešit v tom, že se celá čtvrť de facto zbourala, což na tehdejší památkově velmi necitlivou dobu bylo takové „dobově nejlepší“ řešení. Zbourat a postavit něco moderního, krásného. Z té čtvrti vycházely nemoci, byla to sociální katastrofa, bylo to také (potom, co odtud v druhé polovině 19. století odešla většina židovského obyvatelstva do lepších čtvrtí) sídlo neřesti a zločinu. V té době se drasticky přestavělo i skoro celé Nové město, památkové zóny zůstaly opravdu strašně malinké a bojovat se o jejich zachování se začalo až v půlce 90. let. Zároveň se Praha měnila tím, že se přenášela těžiště na nově vznikající předměstí nebo města na okrajích, kde vznikaly nové čtvrti i průmyslové zóny, tam do moderních domů na Vinohradech nebo na letenském svahu přecházely i prestižní skupiny.

Praha samozřejmě měla charakteristiku česko-německo-židovského města. Skvěle to analyticky prozkoumal např. americký historik Gary Cohen v jedné ze svých klasických knih, které máme vydány už i v češtině. Nejvýznamnějším bydlíštěm německé menšiny bylo až do konce 19. století jednak Staré město, dále segment tzv. dolního Nového města, který je mezi Václavským náměstím a mezi Hyberskou. Tam opravdu bydleli němečtí obyvatelé, většinou sociálně lépe stojící, což ale neznamená, že by neměli třeba české služebnictvo, české zaměstnance. Nebyla to čistě jen německá zóna, ale Příkopy byly německé korzo: Kdyby tam někdo vstoupil v českém národním kroji, tak by ho pravděpodobně buršáci zmlátili, což se zase mohlo stát buršákům, kdyby se vydali v uniformičkách na Národní třídu, kde korzovali Češi. Vzpomíná se na to, jak tam chodívali těšně před první válkou bratři Čapkové ve svých elegantních oblecích a v anglických botách na gumové tlusté podrážce a všichni je děsně obdivovali. Bratři Čapkové by asi nikoho nemlátili, ale kdyby tam vtrhla parta buršáků, tak se tam v tom českém prostředí našlo dost těch, kteří by jim to tedy nechali spolknout.

Znamená to, že Praha byla národnostně rozdělená. Problém byl v tom, že mezi těmito dvěma skupinami stála skupina židovské populace, která do nikoliv zanedbatelné míry byla dvojjazyčná, dvojidentická. To také znamená nenáviděná z obou stran, protože, co si budeme říkat, antisemitismus byl spolu s nacionalismem v 19. a první půlce 20. století evropsky všudypřítomná těžká choroba, která někde byla divočejší, někde méně divoká, ale nenajdeme nikde žádné dobré místo, kde by tyto dvě těžké choroby neohrožovaly lidské osudy. Na druhé straně, ti Židé uměli dva jazyky a vlastně i svoji existenci si stavěli na tom, že dokážou komunikovat. Všichni Češi se museli naučit německy, ale už v půlce 60. let Němci na zemském sněmu zablokovali plánovanou povinnost, aby se všechny děti povinně učily druhou zemskou řeč. Báli se čechizace smíšených okresů v takovém ne úplně pohraničí, v té mezioblasti.

Německé obyvatelstvo převážně česky neumělo. Židé, a tady je samozřejmě vždycky nejlepší příklad Franze Kafky, který uměl česky famózně, chodil do Národního divadla, četl velké porce francouzské nebo anglické literatury, když nebyla německy tak raději česky, než aby to četl v angličtině. On opravdu také adaptoval své povídky do češtiny. Prý měl ne úplně dokonalý přízvuk, ale jinak byl naprosto perfektní. Marek Nekula, profesor z univerzity v Řezně, kdysi zpracoval jeho slovník z jeho prokazatelně osobních dopisů, které mu nikdo nediktoval, nebo neměl nějakou předlohu, a tvrdí, že Kafka měl daleko bohatších slovník než většina jeho českých spoluobčanů. Židé, byť trpěli problémem společenské deklasace, vytvářeli spojovník mezi dvěma póly, mezi společností českou a německou, které samy spolu (přinejmenším oficiálně) minimálně komunikovaly. Byly tady dvě univerzity, od roku 1882 se pražská univerzita rozdělila na českou a německou, a ty spolu více či méně vůbec nekomunikovaly. Byly tady dvě akademie věd a umění, které spolu nekomunikovaly. Byla tady řada škol, německých gymnázií, českých gymnázií – žádný kontakt. Byly tady fotbalové kluby, které ale spolu nehrály. Byla to absolutní katastrofa a jedině židovská populace vytvářela jakýsi spojovací činitel.

Samozřejmě, ti Židé se opět dostávali do problémů své integrace. Gary Cohen to vysvětluje tak, že systém byl, že když tady společnost žila v napětí mezi českým a německým živlem, tak že se její bohatí občané automaticky integrovali do té německé části, protože jim to slibovalo větší možnost uplatnit se v lepších sociálních kruzích. No a ti sociálně níže stojící lidé se většinou pragmaticky integrovali do českého prostředí, protože tam našli víc možností práce, protože celé město bylo většinově české. Němečtí intelektuálové, vědci, učitelé z univerzity, z gymnázií měli stále víc pocit, že žijí na jakémsi ostrově v českém moři. Ten ostrov byl velmi noblesní, táhl se od Staroměstského náměstí přes Příkopy, přes paláce až k Novému Německému divadlu, dnes Státní opeře u Wilsonova nádraží. Na Příkopech bylo německé Casino, byly tam bankovní domy.

Oba národy musely mít v Praze to samé: Když si Češi postavili Národní divadlo, tak si Němci postavili Nové německé divadlo, vynikající operní dům, kde dirigoval na začátku století Gustav Mahler, kde byli vynikající ředitelé a konkurovali si s Národním divadlem. Někdy se páni ředitelé tajně dohodli, ale navenek to muselo běžet plně rozdělené. Oficiálně nemohl jít někdo do toho druhého divadla, na ten druhý fotbal, když chtěl patřit tomu svému táboru. Byl tu takový německý pruh, který se táhnul Prahou, ale mimo jeho hranice najednou všichni mluvili česky. Víme třeba, že když tady učil Albert Einstein v roce 1911–1912, nevodilo to jemu, ale jeho manželce. Strašně moc. Někteří se v té situaci ale dokázali zabydlet a dařilo se jim v tom výborně – velký židovský chemik, profesor Hans Meyer odmítl převzít ústav ve Vídni a raději zůstal tady v Praze. Ale čím dál tím víc to té německé elitě vadilo. A nejen elitě, ale třeba i studentům, protože sem chodili na německou univerzitu dílem pražští němečtí studenti a částečně také z pohraničí nebo z dalších měst, zatímco Praha měla přirozené české zázemí.

Taková ta sociální báze města, které neustále rostlo jako aglomerace, byla česká. Město rostlo tím, jak přicházeli dělníci z venkova. Stavěly se činžáky – ještě byl nový barák mokrý, ani omítka ještě nevyschla ... a už byl obydlený. Opravdu, to město rostlo skokem a velmi intenzivně se českizovalo. Na počátku republiky tu žilo 60 tisíc Němců, tedy asi 9–10 % obyvatel. První poválečné sčítání lidu umožnilo, aby se Židé deklarovali také jaké národ, nejen jako náboženství. Ale ti tvořili malou skupinku, vždy jen pár tisíc lidí s tím, že celkem velmi pragmaticky dokázali politicky spolupracovat s českou většinou. Tím, jak se Praha modernizovala, se samozřejmě ty její vnitřní „národní“ oblasti ředily. Protože, proč byste, Sáro, coby součást elit seděla někde na Starém městě ve starém baráku, když si můžete koupit vilu v Bubenci – jako profesorka německé univerzity, jako bankovní ředitelka, nebo si alespoň můžete koupit či pronajmout gigantický krásný byt na Vinohradech? Je symptomatické, že Praha měla řadu fantastických synagog, aspoň z velké části dodnes zachovaných, včetně té Jubilejní, co jí postavili v letech 1898–1906, ale ten největší nový židovský vechrám stál v Šumavské ulici na Vinohradech. Byl větší než nedaleká svatá Ludmila a reprezentoval prestiž a sebevědomí pražských židovských podnikatelů a židovských elit.

Praha expandovala prestižně na svá předměstí, to samé bychom mohli vidět na Letné a tak dále. Velmi se diferencovala uvnitř, to znamená, že najednou to byla de facto česká Praha pouze s ostrůvky německých institucí a německého obyvatelstva. Přitom ale ta německá Praha měla hrozně moc co nabídnout. Byla ohromně inspirativní. Taková ta liberálně německá skupina a zejména opět samozřejmě pražští, čeští i němečtí Židé, ti vlastně hráli v pražské kultuře do velké míry dominantní roli, protože byli vzdělaní, byli inteligentní, měli kulturní tradici. Byli tady doma a prosazovali se velice výrazně jak vůči Němcům, tak vůči Čechům. Vezměte si jen takového velíkána, jako byl Emil Frýda, alias Jaroslav Vrchlický! Ale samozřejmě při vši své velkoleposti byli tihle lidé neustále provázeni nějakými excesy, i když ve srovnání se všemi našimi zahraničními sousedy byly ty excesy nesrovnatelně menší.

Praha kulturním centrem na počátku republiky Praha se stala i centrem kulturním. O jakou kulturu šlo? Kdo byl její nositel a kdo vlastně byl konzumentem této kultury?

Kultura, což si dnes dost neumíme představit, byla významným politickým atributem. Je vynikající knížka od vídeňského profesora východoevropských dějin Filipa Thera. Ten mimochodem hodně bádá o Čechách a je to opravdu strašně chytrý člověk, který píše i o pražském Národním divadle ve srovnání střední a středovýchodní Evropy a vysvětluje, jak Národní divadlo bylo strašně významná politická instituce. Ne tím, že by se tam dělala politika, ale že prostě, když nějaký národ měl být tzv. dospělý, tak musel mít takové instituce jako je univerzita, jako je muzeum, jako je operní divadlo. S tím divadlem byla spojená neuvěřitelná politická prestiž. Divadlo těch časů by lidé dneska nepoznali. Dneska se architekti při rekonstrukcích pokusili udělat ta divadla pohodlnější, tehdy se tam ale lidí nacpalo asi o polovičku víc. Byli ochotni stát, byli ochotni někde bezmála viset na lustru.

Nadšení společnosti pro divadlo, pro činohru, pro hudební divadlo, pro koncerty bylo neuvěřitelné. Byla více či méně morální povinnost už středoškolských studentů, natož pak vysokoškolských, nebo hotové inteligence pravidelně chodit do divadla. Bylo nutné, být o něm schopen hovořit, mít na názor na premiéry, na herce a zpěváky, na orchestry, hádat se o to. Novináři při tom museli aspoň inkognito chodit i k té druhé, německé, straně, protože prostě když Mahler dirigoval něco zásadního v Novém německém divadle, tak český kritik tam nemohl být, ale nesměl se tam nechat vidět. Když v národním divadle koncertoval Čajkovský a sám to dirigoval, samozřejmě že všichni – nevím, jestli si nandali černé brýle a přilepili druhý knír – museli tam prostě být. Protože prošvihnout něco podobného bylo samozřejmě neomluvitelné. Ale zároveň to nemohli oficiálně udělat.

Češi kulturu opravdu vnímali jako projev svého sebevědomí ve stylu: „Děsně mě to baví, a ještě k tomu tím dokazuju, že my Češi jsme dobří.“ Byla to absolutní drzost, když Národní divadlo zažádalo koncem 19. století, že když v létě císařský

Haus-Hof-Theater nehraje, jestli by jim tu budovu nepřepustil na dva měsíce, že by tam hráli Češi. Řešila to vláda celého státu, řešil to císař a nakonec rozhodl: „Ne, kdybychom sem pustili Čechy, tak to už je jako kdybychom se federalizovali. Do Vídně do nejvyššího svatostánku oni nesmí.“ Ther to vykládá fantasticky, ve srovnání operních scén od Výmaru ke Kyjevu, od Kyjevu do Londýna a Itálie. Je to jedna z nejskvělejších knih, které jsem kdy četl k tady těm věcem.

To samé by ale šlo říkat i o univerzitě, tedy o obou univerzitách, o české i německé. Nebyly to jenom vědecké, jenom vyučovací instituce, ale měly gigantickou kulturní roli. Dávaly si na tom záležet, nabízely třeba extenze, to znamená přednášky pro veřejnost. Veřejnost si je byla ochotna hezky zaplatit drobnými a páni profesori počátku 20. století přednášeli ne pro desítky, spíš stovky posluchačů. Bylo to opravdu gigantické množství lidí, kteří chtěli nahlédnout do vědy, do zajímavých aktuálních otázek. Kultura byla vnímána jako prestižní bojiště o svrchovanost. Zároveň, když někdo chtěl mít hudbu doma, tak si to musel sám přehrát. A bylo dost lidí, kteří to uměli. V té době vycházelo neskutečné množství třeba i Wagnerových oper v notovém výtahu jen pro klavír a housle. Znamená to, že lidé v tomhle věku před nástupem hudebních konzerv museli vyvinout daleko víc energie, aby slyšeli to, co je bavilo, ale zjevně ji měli. Dostávali se tím více mezi sebe, šli za hudbou i divadlem nebo literaturou do kaváren, do vináren. Po premiérách o půlnoci přicházely první noviny s kritikami, někdy třeba zaměřenými na první dvě jednání, na třetí už kritik musel mazat do tiskárny, aby to stihnul nadiktovat sazeči přímo u stroje. Okolo půlnoci se už ale prodávaly noviny s tím, jaká byla večer premiéra, nebo jak vyzněl významný koncert.

Praxe takového kulturního života byla velkolepá. (Nechme stranou, že také bylo hodně těch, kdo na něj neměli ani pomyslení...) Do Prahy jezdily masy lidí z venkova, protože zdejší divadla měla skutečně úroveň, to se musí říct. Divadelní život byl nesmírně intenzivní, včetně konkurence Vinohradského divadla s Národním divadlem. Včetně dalších divadel, která někdy byla spíše obveselující a taková pro běžný lid, samozřejmě hromada operet, někdy to byly pobočné scény, jako bylo tzv. Malé divadlo na Senovážném náměstí, to byla vedlejší scéna Nového německého divadla. Malé divadlo – asi 380 sedadel a denně bylo plné, i když počet německých pravidelných divadelních návštěvníků odhaduje historička divadla Jitka Ludvová asi na 3 500. Ale do Prahy jezdili za kulturou i Němci z širého okolí. Stavovské divadlo bylo německé do počátku republiky. Potom ho v takové ne zrovna důstojné akci dobili čeští nacionalisté a vynesli pana ředitele Demetze na ulici před divadlo. Byl to prostě takový nacionalistický výbuch vášní a šílenství. Posléze tady byla německá Uranie. Divadelní a koncertní život, resp. šíře kulturní život kypěl v takové té míře, kterou si ani nepředstavíme, protože my jsme si už kulturu převážně zprivatizovali, přenesli do soukromí. Meziválečná doba byla ještě podstatně jiná: sice už existovaly nějaké reprodukční techniky, ale gramofon se rozjíždí až mezi válkami jako široce recipovaný sociální jev, rádio hraje od roku 1923. Čili tehdejší lidé, když chtěli slyšet hudbu, tak za ní šli. Když chtěli zažít drama, tak neusedli před televizi, ale museli zaplatit a jít do divadla.

Trvalo to beze změn do druhé světové války: Protektorátní divadla pak byla ještě více nacpaná a Češi si svoji pošlapanou identitu potvrzovali kulturou. Němcům postupně došlo, že když hlásají fráze o německé Praze, to tedy musí zkusit prosadit také na poli kultury. Zkoušeli to nesnadně konkurenčně řešit – včetně povinného navštěvování divadla a koncertů v Praze přítomnými Němci. Nacisté neměli v okupované Praze dost muzikantů, neměli dost publika, ale potřebovali ukázat, že jsou schopni trvale konkurovat Čechům. A tak kupříkladu museli na povel chodit hrát čeští hráči do německých orchestrů. Jak by to vypadalo: „německá“ okupovaná Praha... ale jen s českou kulturou?

Takhle bohatý kulturní život města, aktivní podíl na kulturním provozu aktuální modernizace odbourala a čím dál víc odbourává, protože se měníme v masu lidí, kteří se nekoukají kolem sebe, kteří jdou se sluchátky v uších a přitom něco ťukají do nějaké krabičky a dokud nespádnou pod parní válec, tak je ani nenapadne se rozhlédnout. Mně to přijde samozřejmě perverzní, protože divadla, koncerty, literární kavárny, to byla přece také místa setkávání spřízněných duší. Když se pořád koukáte do nějaké krabičky, jak poznáte, že vedle Vás sedí nejkrásnější dívka, kterou jste si dovedl přestavit? Jak jinak, dámo, poznáte, že ten pán, který tam na podiu přednáší, je přesně ten, kterému chcete věnovat své srdce? Ta společnost žila jako společnost a nikoliv jako stádo lidoopů s čipy, které jim nahrazují mezilidské vztahy.

Každá modernizace přináší mnoho dobrého a také velice mnoho špatného. Každým krokem dopředu ztrácíme něco, co jsme nechali vzadu. Když uvažujeme o Praze této doby, tak s tím musíme počítat. Nebyly to jen kulturní elity, kdo se aktivně podílel na kulturním životě, ale i dělníci, zejména ti kvalifikovaní tovární. Tehdy bylo několik kast, dělníci tovární, ti měli třeba i služby. Patnáctiletá holka z vesnice přišla dělat služku, protože se chtěla naučit, jak se vaří, žehlí, šije, chtěla se podívat po městě, sehnat manžela. Byla to taková škola learning by doing. Samozřejmě ti, co makali jako kopáči nebo přidavači na stavbách, nebo někde něco roznášeli, ti stáli daleko pod úrovní pánu zámečnicků, soustružníků, strojníků, ti žili úplně v jiném světě. Ta dělnická kulturní vrstva strašně toužila po tom, aby nezaostávala za střední třídou, které bylo dáno privilegium studovat, což bylo drahé a také opravdu těžké. Tak dělali „alespoň“ zájezdy do divadel, na koncerty, měli svoje vlastní akademie.

Opravdu bohaté kulturní aktivity, nesmírně intenzivní a mnohočetné, vytvářely ve městě ideální podmínky pro rozvoj kultury. V Praze byly masy lidí se zájmem o kulturu: Když se sečte česká a německá univerzita, to už je 10 tisíc mladých lidí, převážně mužů, od roku 1897 už dokonce i žen. K tomu připočteme tisíce gymnazistů. Jak někdo byl na vyšším gymnáziu, od kvinty dál, tak už byl počítán mezi dospělé lidi. Tihle studentici se zajímali o politiku, psali básně, třeba špatné, ale zkoušeli to. To byl ohromný potenciál autorů, hráčů na různé instrumenty, herců, ale především publika, které se dokázalo nadchnout pro divadlo, hudbu, literaturu. Přesně tohle nám čím dál tím víc schází.

Praha to charisma v té době to měla. Byla fascinující, rostoucí, proměňující se město, které navenek vždycky znovu udělalo nějaký nacionální humbuk, ať už to byl sokolský slet nebo nějaká demonstrace, ale jinak bylo do velké míry internacionální. Češi tak, jak uměli německy, tak samozřejmě konzumovali i německé filmy, muziku, opery. Jezdilo se do divadel do Drážďan. Tady byl trochu problém, že Češi měli svá specifika. To říká kupříkladu Robert Luf ve velké knize o českých poslancích rakouského parlamentu: Vědělo se, že Češi musí při volbách inscenovat nacionální excesy, nadávat na stát a dělat nějakou rotiku, protože se to holt v Čechách nosí. Ale jinak že jsou – v Praze stejně jako ve Vídni – spolehliví, pracovití, komunikativní. Tady ty nacionální exhibice, které z německé strany přicházely také a někdy drastičtější, ty se potom dostávají do učebnic dějepisu. Ale to, že lidé spolu běžně komunikovali, obchodovali, vyráběli, ženili se napříč národnostmi i náboženstvími, o tom se už takřka nepíše.

Samozřejmě, že elity sledovaly a diskutovaly dění v celé monarchii a Evropě: když si vezmete editované dopisy českých historiků, tak páni profesori Goll a Pekař si denně psali, co zase četli ve Wiener Abendpost a v dalších mimočeských novinách. Lidé tehdy žili v kontextu střední Evropy, uměli jazyky. To je negativní skutečnost, že v učebnicích zůstávají zachyceny krize, konflikty, srážky, zkrátka pěna dějin, která většinou smrdí a je ošklivá, ale o běžném fungování společnosti, o tom je jaksí nudno hovořit. A přitom právě to je základ porozumění tehdejší době.

Vzdělanost a studenti na prahu republiky

Praha meziválečného období to jsou i vysoké školy. Jací byli studenti? Dali by se srovnat s těmi dnešními?

V zásadě samozřejmě ano, ale tehdy byli daleko prestižnější. Daleko více si toho studia považovali. Protože to byla doba, kdy bylo studentů málo. Byla to doba, kdy okolo roku 1900 studovalo na středních školách 2–3 % mužů z každého ročníku, z toho asi třetina to dotáhla k maturitě. Čechy byly vždycky kupodivu gramotnější, vzdělanější než okolní země, to je jakási tradice, která se táhne napříč stoletími. Už zmíněný Gary Cohen, kterého já velmi uznávám, emeritní profesor na University of Minnesota, je autor velkých prací, kde srovnává středoevropské regiony sub specie vzdělání a uplatnění elit. Říká, že Čechy a Dolní Rakousko s Vídni, to jsou po všech stránkách dvě jádra monarchie. Navíc, jak si Češi uvědomili, že se mohou společensky dostat nahoru jen pomocí vzdělání, tak v druhé polovině 19. století cíleně rozbili řadu středoevropských stereotypů, kdo vůbec může studovat. Řekli si – musíme podpořit naši národní inteligenci, musíme mít vlastní elity. To znamená, bylo nutno vykašlat se na to, jestli je někdo „von“ nebo není, z jakého je urozeného rodu. Prostě, když je to inteligentní člověk, má dostat šanci, protože jeho úspěch posílí naši národní komunitu.

Tady ten princip, tvrdí Gary Cohen, dostal Čechy úplně na špičku střední Evropy, protože třeba v Německu byly vzdělanostní struktury daleko svázanější, většinou omezené na jisté sociální a prestižní vrstvy. Ti, kdo byli chudí, měli možnost vzestupu daleko horší. Studenti sami sebe už na gymplu vnímali jako součást elity. To znamenalo – až do doby před „vítězných únorem“ 1948, že i ti malí, dvanáctiletí kloučci už nosili sako a vykalo se jim ve škole. Byl to statut, kterého si i oni sami považovali. V jedné polské knize jsem našel takovou kapitolku k tématu, že když člověk udělal na konci 19. století maturitu, což tehdy byla miniaturní, asi jednoprocenní skupinka, tak že se vždy našel nějaký kmoťr nebo teta, který tomu abiturientovi věnoval tvrdý klobouk – bouřku – a hůl. No a s hůlkou a bouřkou na hlavě už byl člověk součástí elity. Byl na korzu jedním z té intelektuální smetánky, a dokonce měl reálnou šanci na docela slušné místo.

Ti, co šli dál a studovali, ne vždy chtěli studovat až do diplomu. Vysokoškolský diplom opravňoval pro státní službu, ale třeba na technice řada lidí studovala jen čtyři pět semestrů, pak toho nechala, odešla do nějaké fabriky, do architektonické kanceláře a učila se dál prakticky. Tak ti „vysokoškolská učenácká“ získali základní vědomosti geometrické, matematické, fyzikální a potom už je chtěli realizovat a nabyt praxi, přejít přes firmy rovnou k provozu svého oboru. Tehdy byly proto významné „mezitituly“, které dnes už neznáme JuC, PhC, tedy třeba Juris candidatus, ten kdo má složenou první státnici. Opět to byl uznávaný titul, dobově velká prestiž a ten člověk s tím zase mohl dosáhnout nějakých kancelářských míst, která byla docela prestižní a z nichž už se dalo platově přežít.

Ti, co to dotáhli až ke státní zkoušce, směřovali většinou k povolání středoškolského profesora. Ještě mezi válkami, když člověk prošel na školách tvrdými začátky, kdy suploval, a získal trvalé „profesorské“ místo, měl vystaráno. Gymnasiální profesori byli prestižní lidé, kteří vědecky publikovali, byli společensky, politicky a umělecky činní. Také velice dobře placení, to znamená, že i jejich statut byl velice dobrý. O univerzitních profesorech v pozdním 19. století se říkalo, že mají postavení, někdy i platy, jak ministři a že, když pan profesor řekne, že by chtěl vstoupit do politiky, tak strany přijdou a zeptají se, kterou že by si pan profesor vybral. Profesori šli i do finančního světa, reprezentovali, vytvářeli spojnice mezi finančním a průmyslovým světem, kulturní akademickou a politickou sférou. Byli činní v daleko víc oborech, než jsme my, kteří jsme odborníci jen na „své“ poměrně úzké téma.

Studenti toto trochu reprodukovali na nižší úrovni. Studentské spolky měly samozřejmě velkou kulturní, ale také velkou politickou roli. Tu s výjimkou Burschenschaftů, které kupodivu v Německu a Rakousku někde existují až dodnes a vyžadují od členů disciplinaci takovým tím ultrapravicovým směrem, ve střední Evropě tímhle způsobem už nepůsobí, nefungují. Ale studentské spolky v Británii, v Americe jsou pro své členy celoživotní oporou. Mimo jiné se v nich vytváří pevné sítě a vztahy: to často znamenalo, že v nich se ustavilo, kdo si koho vezme, později kdo komu dá svoji dceru, kdo s kým bude podnikat. Tohle je součást studentské reality, která se od druhé světové války vytratila. Začala se vytrácet vlastně už mezi válkami, ale nejméně do první války plně fungovala.

To znamená: Tehdejší studenti byli daleko dospělejší, subjektivně ale i objektivně. Mě přivádí do stavu zuřivosti, když se někteří lidé, na této fakultě snad méně, na některých jiných více, tváří, jako kdyby univerzitní studenti byli děti. Nejsou. Jsou to dospělí lidé, kteří mají svoji práci v tom, že studují a že chtějí něco realizovat. Jako na děti se mezi válkami de facto už nekoukalo ani na ty, kteří teprve končili gympl. Ono to také bylo tím, že se třeba ženy daleko dříve vdávaly: Když máte standardně šestnáctileté a sedmnáctileté matky na venkově, ve východní Evropě dokonce čtrnáctileté, no

tak jak se pak koukat na dvacetileté, pětadvacetileté muže jako na děti, když jsou tímhle způsobem věkově nadřazeni svým partnerkám. A to samé platí o studentkách.

Zodpovědnost i nároky byly jiné, studium nebylo masové, bylo – sociálně – výběrové. Až do první války vysokoškolské tituly garantovaly velice solidní společenské postavení. Zejména, když někdo měl doktorát – sledoval jsem to na sondách pro dvě pražské univerzity – ti lidé se uplatňovali skvěle. To potom zlikvidovalo zmasovění studia, které je v principu jevem sociálně pozitivním, ale rychle vedlo k odbourání kariérních výhod absolventů vysokých škol. První stupeň zmasovění v době meziválečné přinesla velká hospodářská krize: Tehdy pražská česká Karlova univerzita překročila okolo roku 1930 desetitisícovou hranici. A absolventi potom nemohli najít v krizových letech relevantní uplatnění.

1918, 1938, 1948 a 1968

Rok 2018 je rokem hned několika kulatých výročí. Máme tu nejen připomenutí vzniku republiky 1918, ale také Mnichov 1938, únor 1948 a srpen 1968. Myslíte, že bychom si tato výročí měli připomínat všechny se stejnou důležitostí?

Já si myslím, že v principu ano. Samozřejmě teď dominuje rok 1918, jednak protože je to krásných sto let, jednak proto, že to byl veliký zásadní zlom. Bylo tam množství kontinuit z Rakouska, protože Češi na začátku století už byli jedním z vládnoucích národů, byli zastoupeni v těch nejvyšších strukturách státu, byli úspěšní, expandovali po všech stránkách. Ale trauma první války, kdy v podstatě vládla vojenská diktatura s absurdními protislovanskými předsudky, devastovala Čechy, Poláky, Jihoslovany, Židy, ta zásadně změnila situaci.

Republika se potom i sama inscenovala jako dekolonizující společnost. Ten tzv. dekolonizační mýtus o tom, jak jsme 300 let trpěli, vytvořil i jiné kontextování. Z dosavadních velmi intenzivních vztahů k Rakousku, k Sasku a po Labi až do Berlína nebo Hamburgu se přece jenom řada věcí přesídlila. Najednou začala hrát ještě větší roli než předtím Francie, začala se tu prosazovat Velká Británie. Spojení českých zemí se Slovenskem a dokonce s Podkarpatskou Rusí zatahovalo zájem, včetně investic, tímto směrem. Bylo to přestrukturování, navíc bylo potřeba nastartovat Slovensko. Na začátku v roce 1918 Slovensko mělo asi 1 600 lidí s maturitou, na konci první republiky měli Slováci kompletní inteligenci, výkonnou, etablovanou, vysokoškolskou. To byl neuvěřitelný vzestup, který udělala slovenská společnost s podporou české. Čili rok 1918 byl opravdu datum zásadní.

Pak mám v jubilejní nabídce Mnichov 1938, který byl pro mentalitu společnosti neuvěřitelnou ranou. Zničil strašně mnoho ve smyslu zničení občanské společnosti, důvěry v demokracii, důvěry v západní spojení. Je úplně jedno, jestli tehdejší spojenecké smlouvy byly postaveny tak či onak, je úplně jedno, jak kdo vyjednával, pro společnost byl Mnichov zásadní šok, po kterém následovalo trauma okupace, která sice nebyla tak strašidelná jako v Polsku: Tam nacisté zavraždili dva miliony Židů a další tři až čtyři miliony bylo křesťanských mrtvých, to bylo prostě něco nepředstavitelného, tomu může konkurovat jen zničená Ukrajina. My jsme na tom za okupace byli tak asi podobně jako Holanďané, Francouzi.

Mnichov přinesl změnu, která byla zásadní a která společnost nějakým způsobem posunula, a to způsobem, který jí jednoznačně těžce poškodil. To samé se dá říci potom o komunistickém puči v roce 1948, kde se zase můžeme do nekonečna hádat, jestli byl výsledkem českého vnitřního vývoje, nebo jestli byl výsledkem tedy toho, že se tak Stalin rozhodl, a pouze své rozhodnutí nechal realizovat místní komunisty, což si myslím, že je v kontextu střední Evropy realitou. Opět, „únor“ přinesl další cílené ničení struktur, ničení inteligence, likvidaci elit nebo jejich vyhánění, byla to celá řada zásadních posunů, devastujících společnost. Rok 1968 je pak zvláštní stvoření, takový „netopýrek podivný“, vznikl z vnitřních generačních a konkurenčních tahanic v partaji, které nebývaly a rychle uvolnily pole, do kterého pak expandovala občanská společnost. Trošku jako když si udělají teenageři mejdan a neuvažují, jak to skončí ... a ono to v kontextu moskevského impéria nutně muselo skončit špatně. Rudá armáda musela přijít, protože kdyby Kreml tohle toleroval, tak už mohl tolerovat všechno. Moskva vždy zašlápla jakékoliv svobodně se tvářící hnutí. Tak také musela zašlápnout i tenhle český experiment.

To, co tehdy lidé dokázali během jediného roku rozjet, vymyslet, napsat, publikovat, zorganizovat, to bylo ohromné vzepětí, které je dodnes fascinující. Ten přinejmenším týden českého vzdorování invazi, kdy občanská společnost ukázala, že si je schopná z tanků dělat srandu, že vyvinula náhradní organizační struktury, že se nenechala zadupat, to je opět takový historický úkaz, který těžko hledá srovnatelný ekvivalent v okolních státech. Pak se říká – a potom to všechno neslavně skončilo. No, ono vzdorujete takové mocenské mase do nekonečna. Kde se ta energie má brát, kde měly být pro ni zdroje? Navíc komunisti se ukázali, že jsou nadále komunisti, že to nejsou žádní světci. Prostě pokračovali v tom devastování české společnosti, které dělali léta předtím. Čili rok 1968 přinesl pozoruhodné vzepětí, bylo to vzepětí, které má ohromnou hodnotu dodnes. Během něho se potvrdily nebo došly k vyvrcholení výkony, z nichž do jisté míry kulturně žijeme dodnes. 60. léta jsou něčím famózním a v roce 1968 to období dostalo svoji pečeť i s tragickým koncem. Karneval svobodného nadýchnutí ne reformátorů strany, ale široké společnosti, byl převálcován. Čili úhrnně myslím, že to všechno jsou podstatná jubilea. Je potřeba o nich mluvit, diskutovat a měla by naši společnost přivést k debatě o našich dějinách a k porozumění těm dějinám. Když totiž nebudeme dějinám rozumět, tak se nám budou opakovat a budeme si všechny ty karamboly prožívat znova a znova.

Sára Wienerová
1. 10. 2018